

ХОРХЕ ЛУИС БОРХЕС ПРЕВОДАЧИТЕ НА ХИЛЯДА И ЕДНА НОЩ

Превод от испански: Румен Стоянов, 1994

chitanka.info

1. КАПИТАН БЪРТЪН

В Триест през 1872 г. в дворец с влажни статуи и недостатъчно здравословни строежи един господин с лице, изписано от африкански белег, капитан Ричард Франсис Бъртън, английски консул, подхванал прочутия превод на *Quitab alif laila ua laila* (*Китаб алиф лайла уа лайла*), книга, която румите също така наричат *Хиляда и една нощ*. Една от последните тайнствени цели на работата му било премахването на друг господин (също с мрачна мавърска брада, също кален), който съставлял в Англия обширен речник и който умрял много преди да бъде премахнат от Бъртън. Той бил Едуард Лейн, ориенталистът, авторът на прекалено съвестния превод на *Хиляда и една нощ*, който вече бил изместил Галановия. Лейн превеждал против Галан, Бъртън — против Лейн; за да се разбере Бъртън, трябва да се схване тази враждуваща династия.

Започвам с основоположника. Знайно е, че Жан Антоан Галан бил френски арабист, който донесъл от Цариград една времеемка монетна сбирка, една монография върху разпространението на кафето, арабски екземпляр от *Нощите* и друг, маронитски, с не по-малко вдъхновена памет от тази на Шехерезада. На този неясен съветник — чието име не искам да забравя и казват, че то било Ханна, — дължим някои основни разкази, които първообразът не познава: за Аладин, за четиридесетте разбойници, за емира Ахмед и за феята Пери Бану, за спящия буден Абу Хасан, за нощното приключение на Харун ал-Рашид, за двете сестри, завиждащи на по-малката сестра. Достатъчно е просто изброяването на тия имена, за да стане очевидно, че Галан установява един канон, включвайки истории, които времето ще направи неизбежни и които бъдните преводачи — негови врагове — не ще посмеят да подминат.

Съществува друг необорим факт. Най-прославените и щастливи похвали за *Хиляда и една нощ* — на Колридж, Томас де Куинси, Стендал, Тенисън, на Едгар Алън По и Нюман — са от читатели на Галановия превод. Двеста години и десет по-добри превода са

изминали, но човекът от Европа или от Америките, който си мисли за *Хилядата ноци*, неизменно има предвид онзи пръв превод. Епитетът хилядаединнощен (хилядаединнощник страда от аржентинщина, а хилядаеднонощнически — от отклонение) няма нищо общо с ерудираните мръсотии на Бъртън или на Мардрю, нито пък — със скъпоценностите и магиите на Антоан Галан.

Дума по дума, преводът на Галан е най-лошо написаният от всички, най-измамническият и най-слабият, но е бил най-добре четен. Боравилите отблизо с него са познали щастието и учудването. Неговият ориентализъм, който сега ни се вижда оскъден, омаял всички смъркащи енфие и заговорнически в една петоактна трагедия. Дванадесет изящни тома се появили от 1707 до 1717, дванадесет тома, четени безброй пъти и преминали на различни езици, включително на хинду и арабски. Ние, просто анахронични читатели от двадесети век, долавяме в тях сладникавия вкус на осемнадесети век, а не разнеслия източното си благоухание, който преди двеста години определил тяхното обновителство и тяхната слава. Никой не е виновен за разминаването и по-малко, от всеки друг — Галан. Промените на езика понякога го оцеляват. В предисловието на един немски превод на *Хиляда и една нощ* доктор Фейл запечатал, че търговците на непростимия Галан се въоръжават с „куфар фурми“ винаги когато историята ги принуждава да прекосят пустинята. Би могло да се обоснове, че около 1710 упоменаването на фурмите било достатъчно, за да изличи образа на куфара, но е ненужно: куфарът тогава е бил във вид на *дисаги*.

Съществуват и други нападки. В известното славословие, оцеляло в *Избрани откъси* от 1921, Андре Жид бичува волностите на Антоан Галан, за да изличи по-добре (с едно простодушие, превъзхождащо изцяло неговото добро име) буквалаността на Мардрю, тъй представителен за края на деветнадесетия век, както онзи — за осемнадесетия век, при това много по-недостоверен.

Сдържаността на Галан е светска; вдъхновява я приличието, не нравствеността. Преписвам няколко реда от третата страница на неговите *Ноци*: *Той отишъл право в покоите на принцесата, която нали не очаквала да го види отново, била приела в леглото си един от най-последните служители на своя дом. Бъртън уточнява това мъгляво „служители“: негър готвач, гранясал от кухненска мазнина и сажди. И*

двамата по различен начин извращават: първообразът не е толкова церемониален, колкото при Галан, и е по-малко мазникав, отколкото при Бъртън. (Въздействия на почтеността: в умерената проза на първия обстоятелството *приела в леглото си* се оказва грубо.)

Деветдесет години подир смъртта на Антоан Галан се ражда друг, различен преводач на Нощите: Едуард Лейн. Биографите му непрестанно повтарят, че е син на доктор Теофилъс Лейн, пребендарий на Хиърфорд. Това родово сведение (и ужасният облик, който извиква в ума) е може би достатъчно. Пет ученолюбиви години живял поарабченият Лейн в Кайро „почти изключително сред мюсюлмани, говорейки и слушайки техния език, пригаждайки се към техните обичаи с най-съвършена грижливост, приеман от всички тях като равен“. Ала нито късните египетски нощи, нито пищното черно кадифе с кардамонови семена, нито честите литературни спорове с дълбокоучени мъже на закона, нито благоуважаемата муселинена чалма, нито яденето с пръсти го накарали да забрави своя британски свян, деликатната възлова самота на господарите на света. Оттам неговият тъй начетен превод на *Нощите* става (или изглежда) просто една енциклопедия на изплъзването. Първообразът не е професионално безнравствен; Галан поправя случайните несръчности, понеже смята, че се дължат на лош вкус. Лейн ги издирва и преследва като инквизитор. Неговата благопристойност не сключва договор с мълчанието: предпочита един разтревожен хор от бележки в едно плътно малко тяло, които мърморят работи като тия: *Отминавам една случка сред най-порицаемите; Премахвам едно отворително обяснение; Тук един прекалено дебелашки за превода ред; Премахвам по необходимост друга забавна случка; Оттук давам ход на прескачанията; Тук историята на роба Бухаит, съвсем неподходяща за превод.* Осакуването не изключва смъртта: има изцяло отхвърлени разкази, „защото не могат да бъдат пречистени, без да бъдат разрушени“. Това отговорно и цялостно прокуждане не ми се вижда нелогично: осъждам пуританското хитруване. Лейн е виртуоз на хитруването, несъмнен предходник на най-чудноватите холивудски свенливости. Моите бележки ми предоставят два примера. В 391-а нощ рибар поднася риба на царя на царете и той иска да разбере дали е мъжка или женска и му казват, че е хермафродит. Лейн съумява да укроти това неправомерно събеседване, като превежда, че царят бил

попитал от какъв вид било животното и хитрият рибар отвърнал, че рибата била от смесен вид. В 217-а нощ се говори за цар с две жени, който лягал една нощ с първата, а следващата с втората и така били щастливи. Лейн разяснява щастието на този самодържец, казвайки, че се отнасял към жените си „безучастно“... Една от причините е, че предназначавал творбата си „за масичката във всекидневната“, средище за безметежно четене и сдържан разговор.

Достатъчен е най-косвеният и мимоходен плътски намек, та Лейн да забрави своята чест и да изобилства с усуквания и потайности. Няма друг пропуск у него. Без своеобразния допир на това изкушение Лейн е възхитително правдив. Липсват му намерения, което положително е едно предимство. Не възнамерява да изтъкне варварската обаятелност на *Нощите* подобно на капитан Бъртън, нито пък да я забрави и смекчи като Галан. Последният опитомява своите араби, за да не фалшивят непоправимо в Париж; Лейн, обратно, е дребнаво арабстващ. Първият не познава никаква буквална точност; Лейн оправдава своето тълкуване на всяка съмнителна дума. Първият извиква в ума един невидим и друг, маронитски ръкопис; Лейн предоставя изданието и страницата. Първият не се грижел за бележки; Лейн трупа безреда от пояснения, които, организирани, съставят един независим том. Да е различен — такава е нормата, която му налага неговият предшественик. Лейн ще я изпълни: достатъчно ще му бъде да не сбива първообраза.

Красивият спор Нюман — Арнолд (1861–1862), по-паметен, отколкото неговите двама събеседници, е обосновал нашироко двата главни начина на превеждане. Нюман отстоявал буквалния начин, съблюдаването на всички словесни особености; Арнолд — строгото отстраняване на подробностите, които отвлечат и възпират. Това поведение може да предаде любезностите на еднообразието и на сериозността; другото — на постоянните и малки учудвания. И двете са по-маловажни, отколкото преводача и неговите литературни навици. Да се превежда духът е толкова огромно и толкова призрачно намерение, което може да остане като безобидност; да се превежда буквата — една толкова екстравагантна точност, че няма риск да бъде подхваната. По-сериозно от тези безкрайни намерения е запазването или премахването на известни подробности; по-сериозно сред тези предпочитания или забравяния е синтактичното движение. У Лейн то е

оживено, както подхожда на изтъкнатата масичка. В неговия речник е обичайно порицаването за прекаленост с латински думи, спасени от никаква изкусност на краткостта. Той е разсеян — в началната страница на своя превод поставя прилагателното *романтичен*, което е вид футуризм в една мюсюлманска и варварска уста на дванадесетия век. Понякога липсата на чувствителност му е присъща, защото му позволява вмъкването на множество прости слова в едно благородно новоредие, с неволно добър успех. Най-богатият пример за такова сътрудничество на разнородни думи трябва да е този, който привеждам: *И в тоя замък се намира последното сведение относно благородниците, насметени в прахта*. Друг пример може да бъде следното позоваване: *Заради Живеещия, който не умира, нито ще умре, заради името на Онзи, комуто принадлежат славата и всепродължителността*. У Бъртън — случаен предшественик на винаги приказния Мардрю — аз бих подозирал тъй задоволително източни формули; у Лейн те са толкова оскъдни, та трябва да предполагам, че са неволни, струва си да речем — изворови.

Възмутителното благоприличие на Галановите и Лейновите преводи е предизвикало един вид подигравки, които е традиционно да се повтарят. Самият аз не съм изменил на тази традиция. Всеизвестно е, че не са се изпълнили спрямо клетника, видял Нощта на властта, хулите на един сметосъбирач от тринадесети век, измамен от един дервиш със содомитски привички. Всеизвестно е, че са обеззаразили *Нощите*.

Хулителите привеждат довода, че този процес унищожавал или засягал добрата наивност на първообраза. Допускат грешка: *Книгата за хиляда и една нощ* не е (нравствено) наивна; тя е приспособяване на древни истории към простолюдния или непристоен вкус на средните класи в Кайро. Освен в образцовите разкази на *Сендебар*, безсрамностите на *1001 нощ* нямат нищо общо със свободата на райското състояние. Това са злоупотреби на издателя: неговата цел е хохотът, неговите герои никога не са нищо повече от носачи, просяци или евнуси. Древните любовни истории от репертоара, разказващи случаи за Пустинята или за градовете на Арабия, не са неприлични, както и никое творение на предислямската книжнина. Те са страстни и тъжни, а един от мотивите, които предпочитат, е смъртта от любов, тази смърт, която един съд на улемите е провъзгласил за не по-малко

свята от тази на мъченик, засвидетелствал своята вяра... Ако одобряваме този довод, срамливостите на Галан и Лейн могат да ни се сторят заместители на една първоначална редакция.

Знам и друг, по-добър довод. Да се избегнат еротичните случаи на първообраза не е вина, която Господ не прощава, когато същностното е да се изтъкне магическата обстановка. Да се предложи на хората един нов *Декамерон* е търговска операция, подобна на толкова други; да им се предложи един *Стар моряк* или *Пияният кораб* вече заслужава друго небе. Литман отбелязва, че *Хиляда и една нощ* е преди всичко репертоар от чудеса. Общоприетото налагане на това гледище във всички западни умове е дело на Галан. Тук не остава никакво съмнение. Не толкова щастливи, колкото сме ние, арабите казват, че ценят много първообраза: вече познавали хората, обичаите, талисманите, пустините и демоните, които тези истории ни разкриват.

Някъде в своето дело Рафаел Кансинос Асенс се кълне; че можел да поздрави звездите на четиринадесет класически и съвременни езика. Бъртън сънувал на седемнадесет езика и разказвал, че владее тридесет и пет: семитски, дравидски, индоевропейски, етиопски... Това изобилие не изчерпва неговото определение: то е черта, съвпадаща с останалите, еднакво прекалени. Никой Не е по-малко изложен на повтаряната подигравка на *Худибрас* против учените, способни да рекат нищо и половина на различни езици: Бъртън бил човек, който имал много и премного за казване и седемдесет и двата тома на неговото творчество продължават да го казват. Изтъквам наслука няколко заглавия: *Гоа и Сините планини*, 1851; *Система от упражнения с щик*, 1853; *Личен разказ за едно поклонничество до Медина*, 1855; *Езерните области на Екваториална Африка*, 1860; *Градът на светците*, 1861; *Проучване на платата в Бразилия*, 1869; *За един хермафродит от островите Зелени нос*, 1869; *Писма от полесраженията на Парагвай*, 1870; *Последната Туле или лято в Исландия*, 1875; *До Златния бряг в търсене на злато*, 1883; *Книгата за меча* (том първи), 1884; *Уханната градина на Нафазауи* — посмъртно произведение, отдадено на огъня на лейди Бъртън, както и *Сборник епиграми, вдъхновени от Приап*. Съзира се писателят в този поменик: английският капитан, който имал страст към географията и

към неизброимите начини да бъдеш човек, които хората познават. Няма да черня паметта му, сравнявайки го с Моран, двуезичен и уседнал джентълмен, който се качва и слиза безкрайно по асансьорите на един и същ международен хотел и който боготвори зрелището на един сандък... Бъртън, предрешен като афганистанец, бил поклонник до свещените градове на Арабия: гласът му бе молил Господ да откаже неговите кости и кожа, болезнената плът и кръв, на Огъня на гнева и на справедливостта; пресъхналата му от самума уста бе положила целувка върху аеролита, обожествяван в Кааба. Това приключение е прочуто: възможният слух, че един необрязан, един *назарянин*, е осквернил светилището, би определил неговата смърт. В дервишово расо упражнявал преди медицина в Кайро — редувайки я с илюзионизъм и магия, за да спечели доверието на болните. Към 1858 командвал една експедиция до тайните извори на Нил, длъжност, отвела го до откриването на езерото Танганайка. При това начинание го връхлетяла силна треска; през 1855 сомалийците прободили бузите му с копие. (Бъртън идвал от Хараре, който бил забранен за европейците град във вътрешността на Абисиния.) Девет години по-късно опитал ужасното гостолубие на церемониалните людоеди от Дахомей; при неговото завръщане не липсвали слухове (може би разпространявани, а вероятно и подхранвани от него), че бил „ял чудновати меса“ — както всеядния Шекспиров проконсул^[1]. Евреите, демокрацията, министерството на външните работи и християнството били предпочитаните от него омрази; лорд Байрон и ислямът — неговите благоговения. От самотническото занятие да пише бил направил нещо стойностно и множествено: то го спохождало от зори, в широкия салон, умножен от единадесет маси, всяка една от които с материал за една книга — и една със светъл жасмин в чаша с вода. Вдъхновил прочути приятелства и любви: сред първите нека бъде достатъчно да спомена Суинбърн, на когото посветил втората поредица от *Стихотворения и балади* — като признание за едно приятелство, което винаги ще ценя като една от най-големите награди, дадени ми в живота, — и който оплакал неговата кончина в множество строфи. Човек на думата и на подвига, Бъртън добре успя да възприеме хвалбата на *Дивана* от Мутанаби:

*Конят, пустинята, нощта ме познават,
гостът и мечът, хартията и перото.*

Ще отбележа, че, от людоеда *любител* до спящия полиглот, не съм отричал на Ричард Бъртън онези характеристики, които, без да намаляваме пламенността, можем да наречем легендарни. Основанието е ясно: Бъртън от легендата за Бъртън е преводачът на *Нощите*. Понякога съм подозирал, че коренното различие между поезията и прозата е в твърде различните очаквания на четящия: първата предполага напрегнатост, която е нетърпима при последната. Нещо подобно се случва с творбата на Бъртън: той предварително притежава добро име, с което не е успял да надпревари никой арабист. Привлекателностите на забраненото му съответстват изцяло. Става дума за едно-единствено издание, ограничено до хиляда бройки за хилядата абонати на Бъртън Клъб, и че съществува съдебното задължение да не се повтаря. (Преизданието на Ленард К. Смидърс „премахва определени места с крайно лош вкус, за чието отстраняване не ще съжалява никой“; представителният подбор на Бенет Сърф — наподобяващ цялостен — произлиза от оня изчистен текст.) Подхвърлям хиперболата: да обиколиш *Хиляда и една нощ* в превода на Ричард не е по-невероятно, отколкото да ги обходиш „буквално преведени от арабски и коментирани“ от Синдбад Моряка.

Проблемите, които Бъртън разреши, са неизброими, ала една подходяща измислица може да ги сведе до три: да оправдае и разшири своето име на арабист; да се отличи очебийно от Лейн; да заинтересува британските господа от деветнадесети век с писмената версия на мюсюлмански устни разкази от тринадесети век. Първото от тези намерения било може би несъвместимо с третото; второто го е довело до сериозна грешка, която обявявам. В *Нощите* фигурират стотици двустишия и песни; Лейн (неспособен да лъже освен що се отнася до плътта) ги бил предал точно в удобна проза. Бъртън бил поет: през 1880 накарал да отпечата *Касидите*, една еволюционистка рапсодия, която лейди Бъртън винаги смятала за много пъти превъзхождаща Фицджералдовия *Рубаят*... „Прозаичното“ решение на съперника не престанало да го възмущава и избрал един пренос в английски стихове — предварително обречена постъпка, тъй като противостояла на

собствената му норма за пълна дословност. Пък и слухът станал почти утежнен, както и логиката. Не е невъзможно това четиристишие да бъде сред най-добрите, които е сглобил:

*Нощ, чиито звезди отказаха да следват своя път,
нощ измежду онези, които не изглеждат никога
износени
както деня на възкресението, тъй продължителен
за оня,
който вижда и очаква утрото^[2].*

Съвсем възможно е не по-лошо да е това:

*Слънце върху жезъл в пясъчния хълм показва тя,
обвита в своята скандално оцветена блуза:
от сладостната свежест на своите устни ми
даваше да пия
и с порозовели бузи гасеше огъня, разпалила у мен.*

Споменах основната разлика между първоначалната аудитория на разказите и клуба на Бъртъновите абонати. Първите били хитреци, жадни за новини, неграмотни, безкрайно мнителни към настоящето и доверчиви към далечното чудо; последните били господа от Уест Енд, годни за ненавистта и начетеността, ала не и за уплахата или смеха. Първите ценели това, че китът умираше, щом чуел вик на човек; последните привличал фактът, че съществуват хора, които да повярват в смъртоносната способност на тоя вик. Чудесиите на текста — несъмнено достатъчни в Кордофан или в Булак, където ги предлагали като истини, — били изложени на опасността да изглеждат прекалено бедни в Англия. (Никой не изисква от истината да бъде правдоподобна или непосредствено хитроумна: малцина читатели на биографията и кореспонденцията на Карл Маркс възмутено възразяват срещу симетрията на *Контрарими* от Туле или строгата точност на един акростих.) За да не му се изплъзнат абонатите, Бъртън изобилствал с

обяснителни бележки „за обичаите на ислямските люде“. Уместно е да се твърди, че Лейн предварително бил завзел територията. Облекло, всекидневен бит, религиозни практики, архитектура, позовавания на историята или Корана, игри, изкуства, митология — всичко това вече било разяснено в трите тома на неудобния предвестник. Липсвала, както може да се предположи, еротиката. Бъртън (чийто пръв стилистичен опит е бил един прекалено личен доклад относно публичните домове в Бенгала) бил за нещастие способен на такова прибавяне. За ленивите наслаждения, в които заседнал, добър пример е известната произволна бележка от том седми, изцяло озаглавена в съдържанието *Меланхолии презервативи*. Единбург ривю го обвинило, че пишел за зидаря; Британската енциклопедия решила, че един цялостен превод бил недопустим и че този на Едуард Лейн „си оставал ненадминат за действително сериозно ползване“. Нека не ни възмущава прекалено тази неясна теория за научното и документално превъзходство на изчистването: Бъртън ухажва този гняв. Пък и твърде сходните разновидности на физическата любов не изчерпват вниманието на неговия коментар. Последният е енциклопедичен и купообразен и неговият интерес е обратен на необходимостта. Така том шести (който е пред погледа ми) включва около триста бележки, от които е уместно да се изтъкнат следните: осъждане на затворите и защита на телесните наказания и на глобите; примери за ислямското уважение към хляба; легенда за капилярността на краката на царица Билкис; изявление за четирите емблематични цвята на смъртта; ориенталска теория и практика на неблагодарността; докладът за пъстрата козина, предпочитана от ангелите, както и медоцветното обобщение за духовете от митологията на тайната Нощ на властта или Нощта на нощите; разобличение на повърхноватостта у Ендрю Ланг; диатриба срещу народовластническия строй; преброяване на Мохамедовите имена на Земята, в Огъня и в Градината; упоменаване на амалеситския народ, дълъг на години и дълъг на ръст; бележки за срамните части на мюсюлманина, които у мъжа се простират от пъпа до коляното, а у жената — от петите до главата; възхвала на печеното на аржентинския гаучо; известие за несгодите от „язденето“, когато ездитното животно е също човек; величав замисъл за кръстоска на песоглави маймунаци с жени и така да се изведе една подраса от добри пролетарии. На петдесет години човек е натрупал нежности, иронии,

мръсници и обилни анекдоти — Бъртън ги стоварил в бележките си.

Остава основният проблем. Как да забавлява господата от деветнадесети век с романи на свитъци от тринадесети век? Прекалено известна е стиловата бедност на *Нощите*. Понякога Бъртън говори за „сухия и търговски тон“ на арабските прозаисти в противовес на реторичното излишество на персите; Литман, най-новият преводач, е обвиняван загдето бил вмъкнал думи като „запита“, „помоли“, „отговори“ в пет хиляди страници, които не познават друга формула освен „рече“ — неизменно възкресявана. Бъртън любвеобилно сипе замествания от този порядък. Неговият речник е не по-малко разнообразен, отколкото бележките му. Отживелицата съжителства с жаргона, затворническият или моряшкият говор — с техническото понятие. Не се позори от славната смесеност на английския: нито скандинавският репертоар на Морис, нито латинският на Джонсън имат неговото благоволение, а само — досегът и отзвукът на двата. Неологизмът и чуждиците изобилстват: *кастрат, дисконтинуитет, полифаг, индекс, терма, апропо, коафюр, вендета, везир*. Всяка една от тези думи трябва да е точна, ала нейното вмъкване означава подправеност. Една добра подправеност, понеже тия словесни лудории — и други, синтактични — отклоняват понякога дотегливия ход на *Нощите*. Бъртън ги управлява: отначало превежда сериозно *Сюлейман, син Давидов (нека мир споходи двамата!)*, после, когато това величество ни е свойски познато, го понижава до *Соломон Дейвидсън*. Прави от един крал, който за останалите преводачи е „крал на Самарканд в Персия“ — цар на Самарканд във *Варвация*; от купувач, който за останалите е „гневлив“ — *човек на гнева*. Това не е всичко; Бъртън пренаписва изцяло — притуряйки обстоятелствени подробности и физиологични черти — началната история и края. Така към 1885 открива един похват, чието съвършенство (или чието *свеждане до безсмислица*) ще разгледаме сетне у Мардрю. Един англичанин е винаги повече извън времето, отколкото един французин: разнородният стил на Бъртън се е състарил по-малко, отколкото на Мардрю, който забележимо притежава дата.

[1] Намеквам за Марк Антоний, позован от Цезаровия апостроф:

... но Алпите,
както ми казаха, си ял странно месо,
за което хората биха дали живота си да го
зърнат...

В тези редове мисля, че съзирам някакво обратно отражение на зоологическия мит за василиска — змия със смъртоносен поглед. Плиний (*Естествена история*, книга осма, 33 новоредие) нищо не ни казва за посмъртните способности на това влечуго, но съединяването на двете идеи — за гледане и умирање (виж *Неапол и после умри*) — трябва да е повлияло върху Шекспир.

Погледът на василиска бил отровен; затова пък Божеството може да убива с блясък — или просто с излъчване на манна. Прякото виждане на Бога е непоносимо. Мойсей покрива главата си в планината Хорев, *защото го дострашало да види Бога*; Хаким, пророк от Хорасан, използвал четворно було от бяла коприна, за да не ослепява хората. Виж също Исайя 6:5 и I Царе 19:13. ↑

[2] Паметна е също тази разновидност на мотивите на Абулбека де Ронда и Хорхе Манрике:

*Човекът, обитавал миналото, индийската земя,
Синд (там вилнееше тиранът), къде е?*

↑

2. ДОКТОР МАРДРЮ

Парадоксална е участта на Мардрю. Приписва му се нравствената добродетел да бъде най-истинният преводач на *Хиляда и една нощ*, една възхитително сладна книга, дотогава изплъзваща се на купувачите поради доброто възпитание на Галан или пуританските усуквания на Лейн. Боготвори се неговата гениална дословност, тъй изявена от безапелационното подзаглавие *Буквален и пълен превод на арабския текст* и от вдъхновението да напише *Книга за хиляда и едната нощи*. Историята на това заглавие е поучителна; можем да я припомним, преди да прегледаме Мардрю.

Златни поляни и рудници за скъпоценни камъни от Масуди описва една сбирка, онасловена *Хезар Афсане*, персийски думи, чиято пряка стойност е *Хиляда приключения*, но хората ги преиначават в *Хиляда нощи*. Друг документ от десети век — *Фихрист* — разказва началната история от поредицата: отчаяната клетва на царя, който всяка нощ се сгодява с девица и кара да я обезглавят призори, и решението на Шехерезада, която го отвлича с дивни истории чак докато над двамата се изтърколили хиляда нощи и тя му показва неговия син. Тая измислица — тъй превъзхождаща предходните и аналогична на благочестивото Чосърово конно шествие или на епидемията на Джовани Бокачо — казват, че била по-сетнешна от заглавието и била изтъкана с цел да го оправдае... Било каквото било, първоначалното число 1000 скоро възходило на 1001. Как е възникнала тая допълнителна нощ, без която вече не може, този макет на присмеха на Кеведо — и после на Волтер — срещу Пико де ла Мирандола: *Книга за всички неща и още много други!* Литман предложил контаминация на турската фраза *бин бир*, чийто буквален смисъл е *хиляда и един* и чието използване означава *много*. В началото на 1840 г. Лейн привел една по-красива причина: магическата боязън от четните числа. Истината е, че приключенията на заглавието не спрели дотам. Антоан Галан от 1704 насетне отстранил повторението на първообраза и превел *Хиляда и една нощ*: име, което сега е познато на всички нации

в Европа освен в Англия, предпочитаща *Арабски нощи*. През 1839 издателят на калкутския отпечатък У. Х. Макнахгън имал особената срамливост да преведе *Quital alif laila ua laila* като *Книга за хилядата нощи и една нощ*. Това обновление посредством разгадаване не минало незабелязано. От 1882 Джон Пейн започнал да публикува своята *Книга за хилядата нощи и една нощ*; капитан Бъртън в 1885 — своята *Книга за хилядата нощи и нощ*; Мардрю в 1899 — своята *Книга за хилядата нощи и една нощ*.

Търся пасажа, който ме накара окончателно да се усъмня във верността на последното. Той принадлежи към доктриналната история за Медния град, която във всички преводи обхваща края на нощ 566-а и част от 578-а, но която доктор Мардрю е препратил (неговият Ангел хранител ще да знае причината) към 338-346-а нощ. Не настоявам; това умонепостижимо преустройство на един идеален календар не бива да изчерпва нашия ужас. Разправя Шехерезада-Мардрю: *Водата следваше четири вади, очертани върху пода на стаята с очарователни разклонения, и всяка вада си имаше корито с особена багра: първата вада имаше корито от розов порфир; втората — от топази; третата — от изумруди, а четвъртата — от тюркоази, тъй че водата се оцветяваше според коритото си, ранена от смекчената светлина, която процеждаха отгоре копринените балдахини, хвърляше върху околните предмети и мраморните зидове една сладост на морски изглед.*

Като опит за зрителна проза по образец на *Портрет на Дориан Грей* приемам (и дори боготворя) това описание; като „буквален и пълен“ превод на съставен през тринадесети век откъслек, повтарям, че безкрайно ме тревожи. Основанията са разнообразни. Една Шехерезада без Мардрю описва чрез изброяване на частите, не чрез взаимни реакции и не привежда обстоятелствени подробности като тая за водата, през която прозирал цветът на нейното корито, и не определя качеството на светлината, просмукваща се през коприната, и не намеква за Салона на акварелистите в последния образ. Друга малка пукнатина: *очарователни разклонения* не е нещо арабско, то е очебийно френско. Не знам дали предходните причини задоволяват; на мен те не ми бяха достатъчни и получих несещаното удоволствие да сверя трите немски превода — на Фейл, Хенинг и Литман — и двата английски — на Лейн и на сър Ричард Бъртън. В тях установих, че

първообраз на десетте реда от Мардрю е следното: *Четирите вади се вливаха в купел, който беше от разноцветен мрамор.*

Вметванията на Мардрю не са еднообразни. Понякога те са безочливо анахронични — сякаш внезапно обсъжда оттеглянето на мисията Маршан. *Например: Владееха един град блян... докъдето обхващаше погледът, впит в хоризонтите, удавени в нощта — дворцови куполи, тераси на къщи, спокойни градини се редуваха в онова бронзово помещение и огрени от небесното светило канали бликаха в хиляда светли кръга под сянката на масивите, докато там, в дъното, едно метално море съдържаше своята студена гръд в огньовете на отразеното небе. Или това, чийто галицизъм е не по-малко общоизвестен: Една прекрасна постеля от славни цветове, от сръчна вълна, разтваряше своите цветя без мирис върху поляна без мъгла и живееше целия изкуствен живот на своите лесове, пълни с птици и животни, изненадани в тяхната точна природна хубост и точни линии. (Там арабските издания гласят: Отстрани имаше постели с разнообразие от птици и зверове, обсипани с червено злато и бяло сребро, но с бисерни и рубинени очи, който ги погледнел, не можел да им се начуди.)*

Мардрю никога не смогва да се начуди на бедността на „източната обогрениост“ на Хиляда и една нощ. С настойчивост, достойна за Сесил Б. дьо Мил, изобилстват везирите, целувките, палмите и луните. Хрумва му да прочете в нощ 570-а: *Дойдоха до чернокаменна колона, в която един мъж беше закопан до мишниците. Той имаше две огромни крила и четири ръце: две от които бяха като ръцете на Адамовите синове и две — като лъвски лапи, с железни нокти. Косите по главата му бяха подобни на конските опашки, а очите му бяха като жарава, а на челото си имаше трето око, а то беше като око на рис. Превежда пищно: Една привечер керванът стигна пред чернокаменна колона, о която беше приковано с вериги едно чудновато същество, от което се виждаше само половината тяло, тъй като другата половина беше закопана в пръстта. Онази снага, която изникваше от земята, изглеждаше някакво чудовищно изчадие, забито там от сатанински сили. То беше черно и с размер на ствол от стара повалена палма, с обрулени листа. Имаше две огромни черни крила и четири ръце, две от които бяха подобни на ноктести лъвски лапи. Настръхнала дългорунна грива като опашка на*

катър се движеше диво върху страховития му череп. Под очните дъги пламтяха две червени зеници, а пък челото с двойни рога беше пробито от едно-единствено око, което зееше неподвижно и вторачено, мятайки зелени прибясъци като погледа на тигрите и на пантерите.

Малко по-нататък пише: Бронзът на крепостните стени, пламтящите скъпоценни камъни на кубетата, белите тераси, каналите и цялото море, както и сенките, падащи на запад, се събираха под нощния бриз и магическата месечина. „Магическа“ — за човек от тринадесети век трябва да е било едно много точно окачествяване, не просто светски епитет на галантния учен... Подозирам, че арабският не е способен на „буквален и пълен“ превод на Мардрювия пасаж, както не е способен на това и латинският или кастилският на Мигел де Сервантес.

Книгата за *Хиляда и една нощ* изобилства с два похвата: единият, чисто формален, е римуваната проза; другият — нравствените проповеди. Първият, съхранен от Бъртън и Литман, съответства на въодушевленията на разказвача: благоудостоени личности, покои, градини, магически операции, упоменавания на божеството, залези, битки, зори, начала и завършеци на разкази. Това Мардрю, може би милостиво, отстранява. Вторият изисква две способности: царствено да съчетава отвлечени думи и да предлагаш без позор един шаблон. Мардрю е лишен и от двете. От онзи стих, който Лейн паметно е превел: *И в тоя замък се намира последното сведение относно благородниците, насметени в прахта*, нашият учен само извлича: *Минаха всички онези! Имаха време само да приседнат под сянката на моите кули*. Изповедта на ангела: *Сграбен съм от Властта, заточен от Велелепието и наказан, докато Вечният го заповядва, чиято Сила и Слава съм аз*, за читателя на Мардрю е: *Тук съм, окован от Невидимата сила до свършека на вековете*.

Вълшебство също няма у Мардрю, един наместник на добрата воля. Неспособен е да спомене свръхестественото без някоя усмивка. Преструва се, че превежда например: *Един ден, когато халифът Абдел Малик чул да говорят за известни съдове от старинна мед, чието съдържание било странен черен пушек с диaboличен облик, удивил се премного и изглежда поставил под съмнение истинността на тъй забележими факти, та трябвало да се намеси пътешественикът*

Талиб ибн-Сахл. В това новоредие (принадлежащо, както останалите, които приведох, към Историята на Медния град, който е от внушителен бронз у Мардрю) доброволното простодушие на *тъй забележими* и по-скоро правдоподобното съмнение на халифа Абдел Малик са два различни дара от преводача.

Мардрю постоянно иска да допълва работата, която немощните безименни араби занемарили. Притуря изгледи *ар-нуво*, добри мръснословия, кратки комични интерлюдии, обстоятелствени черти, симетрии, много зрителен ориентализъм. Един от купа примери: в нощ 573-а валията Муса ибн Нусайр заповядва на своите железари и дърводелци да построят много здрава стълба от дърво и желязо. Мардрю (в своята 344-а нощ) преобразува тая безсолна случка, добавяйки, че мъжете от лагера подирили сухи клони, окастрили ги с ятаганите и ножовете и ги навързали с чалмите, каишите, въжетата на камилите, кожените подпруги и сбруи, докато построили много висока стълба, която подпрели о една стена и я закрепили с камъни отвсякъде... Изобщо, уместно е да се каже, че Мардрю не превежда думите, а представянията на книгата: свобода, отказана на преводачите, ала търпяна у рисувачите, на които е позволено прибавянето на черти от такъв порядък... Не зная дали тези усмихващи се забавления придават на творбата тоя *тъй щастлив вид*, тоя вид на лична измишльотина, не на задачата да прехвърляш речници. Само знам с положителност, че „преводът“ на Мардрю е най-четивният от всички — след несравнимия на Бъртън, който също не е истинен. (В последния подправеността е от друг порядък. Тя се корени във великанската употреба на един натруфен английски, натоварен с архаизми и варваризми.)

Бих съжалявал (не заради Мардрю, а заради себе си), ако в предишните твърдения се прочете някакво полицейско намерение. Мардрю е единственият арабист, с чиято слава са се заели книжовниците, при това с *тъй* прекомерен успех, че вече самите арабисти знаят кой е той. Андре Жид бе сред първите, които го възхваляха през август 1889; не мисля, че Кансела и Капдевила ще бъдат последните. Моята цел не е да срина тази възхита, а да я документирам. Да се приветства верността на Мардрю значи да се пренебрегне душата на Мардрю, значи дори да не се намекне за

Мардрю. Неговата невярност, неговата творческа и щастлива невярност трябва да има значение за нас.

3. ЕННО ЛИТМАН

Отечество на едно прочуто арабско издание на *Хиляда и една нощ*, Германия може да се хвали (напусто) с четири превода: на „библиотекаря, макар и израилтянин“ Густав Фейл — противоположеността е в каталонските страници на известна енциклопедия; на Макс Хенинг, преводач на Корана; на книжовника Феликс Паул Грейв; на Енно Литман, разчел етиопските надписи на крепостта Аксум. Четирите тома на първия (1839–1842) са най-приятните, понеже авторът им — когото дизентерията изселила от Африка и Азия — гледа да запази или да допълни източния стил. Неговите вметвания заслужават цялото ми уважение. Кара някакви натрапници на едно събиране да изрекат: *Не искаме да приличаме на утрото, което разпръсква празненствата*. За един щедър цар уверява: *Огънят, който гори за неговите гости, донася в паметта Ада и росата на неговата благодействена ръка е като Потопа*; за друг ни казва, че ръцете му били *тъй либерални, като морето*. Тези добри апокрифи не са недостойни за Бъртън или Мардрю и преводачът ги е предназначил за стихотворните части, където неговата красива увлекателност може да бъде един ерзац или заместител на първоизворните рими. Що се отнася до прозата, разбирам, че я е превел такава, каквато е, с известни оправдани пренебрегвания, равноотстоящи от лицемерието и безсрамието. Бъртън хвали своята работа — „възможно най-вярната, колкото може да бъде едно пренасяне от народно естество“. Ненапразно бил евреин доктор Фейл, „макар и библиотекар“ — мисля, че долавям в неговия език известен привкус от Писанията.

Вторият превод (1895–1897) подминава чаровностите на точността, но и на стила. Говоря за предоставения от Хенинг, арабист от Лайпциг, на *Универсалбиблиотек* на Филип Реклам. Става дума за една изчистена версия, макар издателската къща да твърди обратното. Стилът е безвкусен, корав.

Неговата най-безспорна добродетел трябва да е разлятостта. Изданията от Булак и от Бреслау са представени освен от ръкописите на Зотенберг и от Бъртъновите Допълнителни нощи. Хенинг, преводач на сър Ричард, стои буквално по-високо от Хенинг, преводача от арабски, което е чисто потвърждение за първенството на сър Ричард пред арабите. В предисловието и в завършека на творбата изобилстват похвалите за Бъртън — почти лишен от доброто си име поради твърдението, че боравел с „езика на Чосър, равнозначен на средновековния арабски“. Посочването на Чосър като един от източниците на Бъртъновия словник би било по-разумно. (Друг е този на *Рабле* на сър Томас Ъркуарт.)

Третият превод, на Грейв, произтича от английския на Бъртън и го повтаря, с изключение на енциклопедичните бележки. Отпечата го преди войната издателство „Инсел“.

Четвъртият (1923–1928) допълва предишния. Обхваща шест тома, както първия, и е подписан от Енно Литман, разчел паметниците от Аксум, номерирал 283-те етиопски ръкописа, които са в Йерусалим, сътрудник на *Списание за асирология*. Без угодливите бавения на Бъртън, неговият превод е изцяло откровен. Не го разколебават и най-непроизносимите мръснословия: прехвърля ги на своя спокоен немски, рядко на латински. Не отстранява нито дума, дори и онези, които отбелязват — 1000 пъти — преминаването на всяка нощ към следващата. Не обръща внимание или избягва местната обогрелност; било е нужно указание на издателите, за да запази името на *Аллах* и да не го замени с *Бог*. По подобие на Бъртън и на Джон Пейн превежда в западен стих арабския стих. Наивно отбелязва, че ако след обредното предупреждение: „Еди-кой си произнесе тия стихове“ идва новоредие в немска проза, читателите му ще се объркат. Предоставя необходимите бележки за доброто разбиране на текста: една двадесетица на том, всичките лаконични. Винаги е ясен, четивен, посредствен. Следва (казват ни) самото дихание на арабския. Ако няма грешка в Британската енциклопедия, преводът му е по-добър от всички, намиращи се в обръщение. Чувам, че арабистите били съгласни; няма никакво значение, че един чист литератор — при това от чисто Аржентинската република — предпочита да мисли различно.

Моето основание е следното: преводите на Бъртън и на Мардрю, дори и на Галан позволяват да бъдат схванати само *след една*

литература. Каквито и да са били техните недъзи или заслуги, тези характерни творби предполагат богат предварителен процес. Почти неизчерпаемият английски процес е обременен по някакъв начин у Бъртън — суровото мръснословие на Джон Дън, исполинският речник на Шекспир и на Сирил Търнър, архаичното влечение на Суинбърн, тлъстата начетеност на авторите на съчинения от хиляда и шестстотната година, енергията и смътността, любовта на бурите и на магията. В милите новоредия на Мардрю съжителстват Саламбо и Лафонтен, *Ракитовият манекен* и руският балет. У Литман, неспособен като Уошингтън да лъже, няма друго нещо освен праволинейността на Германия. И то е тъй малко, съвсем незначително. Общуването на *Нощите* и Германия е трябвало да сътвори нещо повече.

Било на философска почва, било на романова, Германия притежава фантастична книжнина — по-добре казано, притежава само фантастична книжнина. Има чудеса в *Нощите*, които би ми харесало да видя премислени на немски. Изявявайки това желание, мисля за преднамерените чудесии на репертоара — всемогъщите роби с една лампа или един пръстен, царица Лаб, превръщаща мюсюлманите в птички, медния лодкар с талисмани и формули на гърдите — и за ония по-обща чудеса, които произтичат от задружните усилия, от необходимостта да допълнят хиляда и едната нощи. Щом са изчерпани магиите, преписвачите е трябвало да прибегнат до исторически или благочестиви известия, чието включване изглежда придава достоверност на останалото. В един и същ том съжителстват рубинът, който се издига до небето, и първото описание на Суматра, чертите на двора на Абасидите и сребърните ангели, чиято храна била оправданието на Господ. Тази смесица става поетична; същото казвам и за някои известни повторения. Не е ли изумително, че в нощ 602-а цар Шахриар чува от устата на царицата своята собствена история? По подражание на общата рамка един разказ обикновено съдържа други разкази, не по-малки по размер: сцени в сцената, както в трагедията *Хамлет*, издигания до степен на сън. Един суров и ясен стих от Тенисън изглежда ги определя:

От слоновата кост на Изтока, изкусна сфера в сферата.

Още по-учудващо, тези инородни глави на Хидрата могат да бъдат по-конкретни от тялото: Шахриар, приказан цар „на островите, Китай и Индостан“, получава известия от Тарик ибн Зияд, управител на Танжер и победител в битката при Гуадалете... Преддверията се размесват с огледалата, маската е под лицето, вече никой не знае кой е истинският човек и кои са неговите кумири. И нищо от всичко това няма значение; тая безреда е обичайна и приемлива както измислиците в просъница.

Случайността е играла на симетрия, контрасти, отклонения. Какво ли не би сторил някой, например Кафка, който да организира и акцентира тези игри, да ги направи повторно според германската деформация, според Unheimlichkeit-a^[1] на Германия?

Между цитираните книги трябва да изредя следните:

Хиляда и една нощ, арабски разкази, преведени от Галан. Париж, б.д.

Хиляда и една нощ, обикновено наричани Развлеченията на арабските нощи. Нов пълен превод от арабски на Е. У. Лейн. Лондон, 1839.

Книгата за хиляда и една нощ. Пълен и буквален превод от Ричард Бъртън. Лондон (?), б.д., т. VI, VII, VIII.

Арабските нощи. Пълен (точно така) и несъкратен превод на известния буквален превод на Р. Ф. Бъртън. Ню Йорк, 1932.

Книгата за хиляда и една нощ. Буквален и пълен превод от арабския текст на Ж. К. Мардрю. Париж, 1906.

Хиляда и една нощ. Превод от арабски на Макс Хенинг. Лайпциг, 1897.

Приказките от Хиляда и една нощ. По древния първичен текст на калкутското издание от 1839 година, превод на Енно Литман. Лайпциг, 1928.

[1] Unheimlichkeit (нем.) — неприятност, страховитост. Б.р. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.